

Ennen ja nyt - Historian tietosanomat

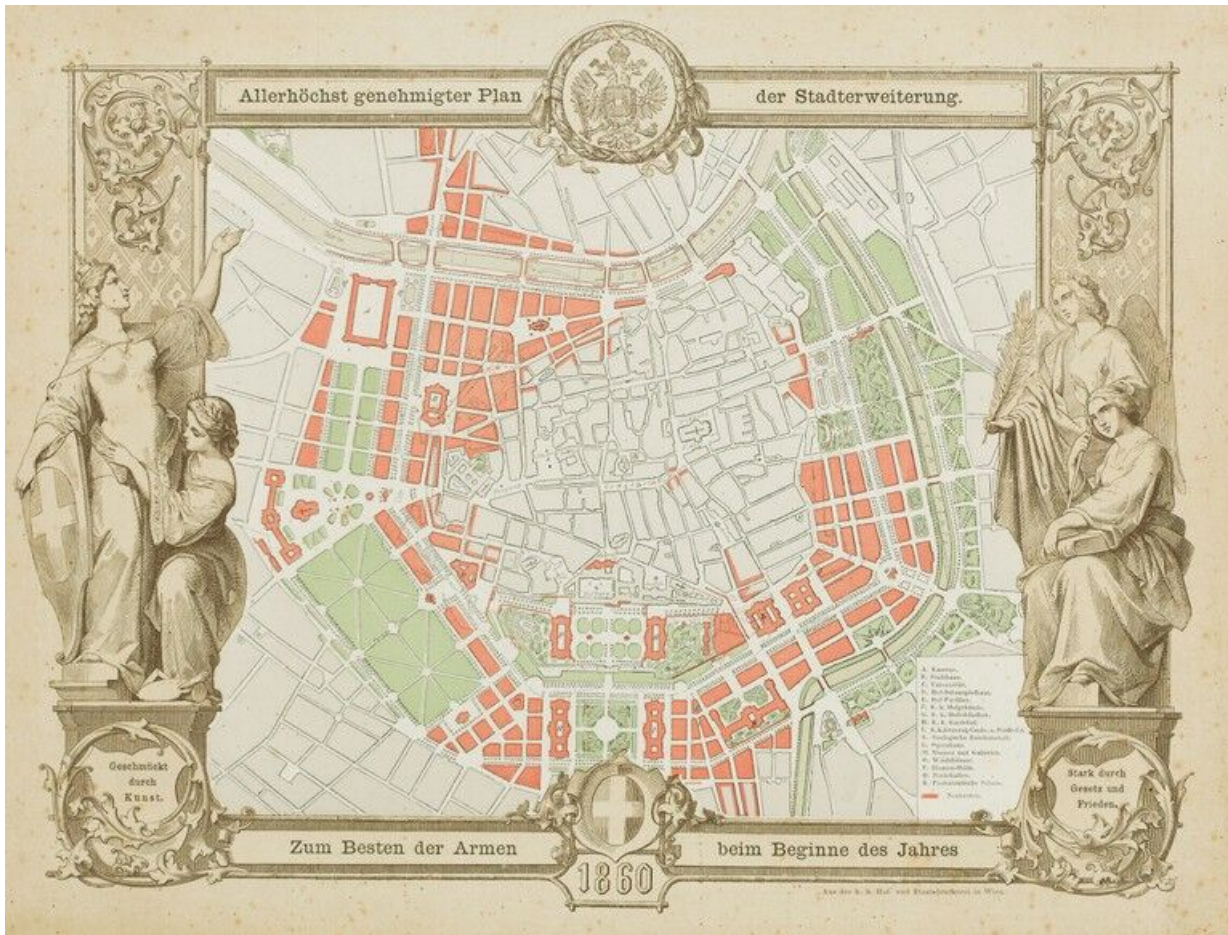
Heidi Hakkarainen: "Comical Modernity: Witzblätter, Popular Humour and the Transformation of City Space in Late Nineteenth-Century Vienna". Lectio praecursoria 17.6.2017.

Kirjoittanut Heidi Hakkarainen
Julkaistu 2017-09-29 07:09:56

FM Heidi Hakkaraisen väitöskirja "Comical Modernity: Witzblätter, Popular Humour and the Transformation of City Space in Late Nineteenth-Century Vienna" tarkastettiin 17.6.2017 Turun yliopistossa. Virallisena vastaväittäjänä toimi professori Markus Reisenleitner (York University) ja kustoksena professori Marjo Kaartinen.

Vuonna 2015 Itävallassa juhlittiin Ringstraßen 150 -vuotisjuhlavuotta. Uuden modernin bulevardin juhlallisia avajaisia vietettiin 1. toukokuuta 1865, mutta rakennustyö jatkui vielä useita vuosikymmeniä tämän jälkeen. Vaikka Itävalta-Unkarin keisarikunta hajosi ensimmäisen maailmansodan jälkeen vuonna 1918, Ringstraße vaikuttaa edelleen voimakkaasti Wienin kaupunkikuvassa. Monumenttirakennusten arkkitehtuuri muistuttaa sitä menneisyyden maailmasta, joka on nyt jo kadonnut mutta edelleen läsnä materiaalisessa kaupunkitilassa, sen arkkitehtuurissa ja tilallisessa järjestelyssä. 150 vuoden aikana Ringstraße on tullut tärkeä osa Wienin kaupunki-imagoa. Se on tallentunut lukemattomiin postikortteihin, esitteisiin ja kaupungissa vierailleiden turistien valokuviin näiden vaeltaessa pitkin ympyränmuotoista bulevardia monumenttirakennukselta toiselle.

1800-luvun lopulla tämä oli uusi Wien. Kun keisari Frans Joosefin antama käsky kaupungin uudelleenrakentamisesta julkistettiin *Wiener Zeitung* -lehdessä joulukuussa 1857, kaupunkilaiset eivät vielä tienneet, millainen kaupunki tulevaisuuden Wienistä tulisi rakentumaan. Seuraavana vuonna järjestetty arkkitehtuurikilpailu herätti uteliaisuutta ja toiveita mutta myös tyytymättömyyttä ihmisissä. Suurin osa kaupunkilaisista ei voinut osallistua julkisesta tilasta käytyyn poliittiseen päätöksentekoon, vaikka kaupungin vauras osa porvaristoa pääsikin 1860-luvun poliittisten uudistusten myötä vaikuttamaan suuresti Wienin uudelleenrakentamiseen.

Juliste esittelee Wienin uuden pohjakaavan vuonna 1860. Kuva: Wikimedia Commons

Vaikka valta oli vain harvoilla, kaupungin muutos koski kaikkia kaupunkilaisia. Seuraavan kolmenkymmenen vuoden aikana Wienin väkiluku kasvoi nopeasti yli miljoonaan asukkaaseen. Kaupunkirakenne muuttui. Hygieniää, liikennettä ja valaistusta kehitettiin. Samaan aikaan kun kaupunkitila oli mureksessa, yhteiskunta muuttui. 1800-luvun lopulla ensimmäiset naisasialiikkeet aloittivat toimintansa, kasvavat kansallisuuskriisit ja antisemitismi loivat jännitteitä monikansallisen valtakunnan pääkaupungissa ja kasvavat urbaanit alaluokat näkyivät entistä enemmän kaupunkitilassa.

Väitöskirjani esittää, että humor oli tärkeä tapa käsitellä Wienin muutosta voimakkaan väestönkasvun ja modernisaation aikana. Pilalehtien ja muiden humorististen julkaisujen määrä kasvoi huomattavasti samaan aikaan kaupunkiuudistuksen kanssa. Tähän kasvuun vaikutti painotekniikan kehittyminen ja sensuurin höltyminen mutta etenkin se, että kaupungissa oli yhä suurempi lukutaitoinen yleisö, joka oli kiinnostunut humoristisista painotuotteista. Väitöskirjatyön lähteenä ovat Wienin luetuimmat pilalehdet *Figaro*, *Kikeriki* ja *Der Floh*, jotka olivat suosittuja keskiluokan parissa. Lisäksi lähdeaineistoon kuuluu joukko humoristisia kirjoja, kertomuksia, matkaoppaita ja kalentereita.

Tutkimukseni lähtökohdat *Figaro*, *Kikeriki* ja *Der Floh* on perustettu 1850- ja 1860-luvuilla, jolloin Habsburgien monarkiassa tehtiin suuria poliittisia uudistuksia, jotka johtivat lopulta absoolutilaisen monarkian muuttamiseen perustuslailliseksi monarkiaksi samalla kun Itävalta-Unkarin kaksimonarkia syntyi vuonna 1867. Pilalehtien päätoimittajista kaksi, Ottokar Franz Ebersberg eli O.F. Berg ja Karl Sitter, olivat kokeneet vuoden 1848 vallankumouksen, ja he molemmat kuolivat 1880-luvulla, vaikka pilalehdet jatkoivat ilmestymistään vielä vuosikymmeniä tämän jälkeen. *Der Floh*, joka alkoi ilmestyä vasta vuonna 1869, edusti taas pilalehtien uutta aaltoa, joka seurasi vuonna 1862 asetettua vapaamielisempää lehdistolakia.

Pilakuva Kikeriki-lehdestä vuodelta 1869. Kuva: Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB)/Austrian Newspapers Online (ANNO)

Vaikka pilalehtien poliittisen satiirin traditio liittyi etenkin vuoden 1848 vallankumoukseen, 1800-luvun lopun pilalehdet toimivat uudenaikaisessa kaupallisessa ja intermediaalisessa ympäristössä. Pilalehtiä on aikaisemmin tutkittu etenkin lehdistön historian näkökulmasta, mutta väitöskirjani tarkastelee niitä osana aikakautensa populaarikulttuuria. Pilalehtien huumori perustui monenlaisiin viitteisiin eri kulttuurin osa-alueille, se toi yhteen arkielämän kokemukset kaupungissa ja viittaukset historiaan, politiikkaan, taiteisiin, tieteisiin ja klassiseen kirjallisuuteen. Huumorin ymmärtäminen perustui jaetuille kokemuksille ja merkityksille. Viitsit ja pilakuvat toivat yhteen erilaisia yllättäviä ja ristiriitaisia elementtejä, ja niiden koomisuuden ymmärtäminen vaati toisinsa sopimattomien kontekstien ja assosiaatioketjujen oivaltamista.

Samaan aikaan kun huumorin ymmärtäminen vaati jaettujen kulttuuristen merkitysten tuntemista, sen avulla myös aktiivisesti tuotettiin merkityksiä kaupungille ja sen muutokselle. Tutkimukseni tuo esin sen, että pilalehdet tarjosivat kaupunkilaisille mahdollisuuden lähettää omia vitsejä ja pilakuvia julkaistavaksi nimimerkillä. Näin ollen niistä muodostui tärkeä väylä, jonka kautta kaupungin muutosta oli mahdollista kommentoida julkisuudessa, joka muuten oli säädelty sensuurin avulla.

Esitän tutkimuksessani, että kaupunkitila ja siitä tehty huumori olivat monin tavoin yhteytyneenä toisiinsa. Kaupunkitilan radikaali muutos oli tärkeä ristiriitojen aihe 1800-luvun lopulla ja se synnytti monenlaisia pilailua. Satiirisen huumorin avulla pyrittiin vaikuttamaan julkiseen mielipiteeseen ja ottamaan kantaa julkisiin rakennushakkeisiin. Toisaalta materiaalsen kaupunkiympäristön kommentoiminen oli tapa käsitellä tilaan liittyneitä merkityksiä, käytäntöjä ja valltahierarkioita, jotka olivat murroksessa 1800-luvun lopulla.

Esitän väitöskirjassani, että huumori oli tärkeä tulkinnallinen työkalu sekä keino käsitellä modernin murrosta voimakkaan kaupungistumisen ja yhteiskunnallisen muutoksen aikana. Moderni näyttöytyi pilalehdissä useina rinnakkaisina prosesseina ja ilmiönä, jotka tulivat näkyväksi kaupunkitilan ja sen muutoksen myötä. Vanhan yhteiskuntajärjestelmän murtuminen ja uusien poliittisten instituutioiden rakentaminen oli keskeinen osa Wienin kaupunki uudistusta, jossa keisari, aatelisto ja kaupungin porvaristo kamppailivat vallasta rakentaa kaupunkitilaa ja antaa sille merkityksiä. Liberaali porvaristo, joka sai vuosisadan jälkipuoliskolla uudenlaisen tilaisuuden osallistua Wienin uudelleenrakentamiseen, oli monien ssaisten ristiriitojen repimä. Se pilkkasi huumorissaan poliisia ja muita kaupungin järjestyksen pitäjiä mutta toisaalta kritisi kunnanvaltuustoa siitä, että nämä eivät kyenneet hillitsemään yksityisiä yrityksiä, jotka toimivat kapitalismin pelisäännöillä ja loivat epäjärjestystä kaupunkitilaan. Wienin porvaristo pyrki rationalisoimaan kaupunkia mutta samalla nauroi yrityksille hallita sitä. Se kaipasi kadotettuun menneeseen vanhaan Wieniin mutta toisaalta matkusti mielikuvituksessaan jo tulevaisuuteen.

Koska huumorin tuottaminen ja tulkitseminen vaati kykyä tuoda yhteen erilaisia toisinsa sopimattomia merkityksiä ja konteksteja, tarjosi juuri humoristinen tulkitsemistapa tärkeä keino käsitellä moderniin liittyneitä ristiriitoja, ssaisiä jännitteitä ja paradokseja. Ratkaisemisen sijaan ne tuotiin huumorin piiriin ja tulkittiin koomisina. Koominen moderni viittaaakin juuri huumorin rooliin tulkinnallisena viitekehysenä, joka on tärkeä osa modernia itseymmäystä.

Niin Wienin kaupunki kuin myös sitä käsittelevä huumori muuttuivat tutkimallani aikavälillä. Vuosisadan loppua kohden populaari huumori sai yhä tummempia sävyjä. Yhteiskunnallisen satiirin sijaan huumori nähtiin lääkkeenä nykyajan pelkoihin ja ahdistukseen. Kuitenkin myös nykyaikaa pilkkaava huumori sisälsi potentiaalia tuottaa radikaalisti uudenlaista ymmärrystä omasta ajasta ja sen muutoksesta.

Käsitellessään Wienin muutosta ironian ja satiirin keinoin ja pilkatessaan sen eri ilmiöitä pilalehdet ja muut humoristiset julkaisut loivat jatkuvasti merkityksiä modernille koettelemalla totuttuja tapoja ymmärtää ja havaita ympäröivä todellisuus. Ne loivat uudenlaisia esitystapoja leikittelemällä havainnoilla, assosiaatioilla ja jaetuilla merkityksillä, jotka liittyivät kaupunkitilaan. Erilaiset yllätykselliset perspektiivit, vaihtuvat näkökulmat, mielikuvitukselliset visiot ja tyypografiset kokeilut korostivat huumorin roolia vanhojen ajattelumallien haastamisessa ja uusien luomisessa. Niin maailmasta kuin myös sen tulkitseminen tuli uudella tavalla avoin ja jatkuvasti muuttuva.

Vuonna 1869 valmistunut uusi oopperatalo. Kuva: Wikimedia Commons

Kuten Ringstraße kaupunkitilana on edelleen läsnä nykypäivässä, myös 1800-luvun modernin muros vaikuttaa monin tavoin sinä kulttuurissa, jossa me elämme tänä päivänä. Tämän päivän Eurooppa ongelmineen ja jännitteineen on 1800-luvun poliittisten ja sosiaalisen muurosten muovaama, eikä sitä voida ymmärtää ilman ymmärrystä historiasta.

Moni nykypäivän ilmiö, kuten huumorin ja sananvapauden rajoista käyty kiista, keskustelu medioiden vallasta muokata käsitystämme maailmasta sekä muukalaisvihamielisyyden lisääntyminen Euroopassa ja sen ulkopuolella ovat kaikki ilmiöitä, jotka tulisi nähdä osana laajempaa historiallista jatkumoa.

Wienissä modernisaatio ja kaupungistuminen kytkeytyivät nationalististen ja antisemitististen poliittisten massaliikkeiden nousuun. Vuosisadan vaihte oli paitsi taiteellista kukoistuskautta, jolloin syntyivät wieniläinen modernistinen kirjallisuus ja kuvataide, myös kasvavan juutalaisvihamielisyyden aikaa. Wienin pormestariksi vuonna 1897 noussut Karl Lueger hyödynsi populistisessa politiikassaan moderniin liittyneitä pelkoja ja ehdusti lupaamalla paluuta takaisin menneeseen traditionaaliseen elämänmuotoon, josta juutalaiset oli suljettu ulos yhteisenä vihollisena.

Niin kuin poliittinen traditiomme, myös tämän päivän mediakulttuuri on monin tavoin 1800-luvun muovaama. Tuo aikakausi oli paitsi modernien poliittisten puolueiden, myös massamedian syntyä, jolloin painettujen kuvien ja tekstien määrä kasvoi huimasti. Painokulttuurin kukoistus toi esiin uusia kysymyksiä siitä, miten todellisuutta tulkitaan erilaisten representaatioiden avulla, miten ne koskettavat suuria ihmisjoukkoja, vaikuttavat ajatteluun ja kokemukseen.

Yhdysvaltalainen historioitsija Carl E. Schorske, joka kuoli 100 vuoden iässä vuonna 2015, eli tuona samana Ringstraßen 150-vuotisjuhlavuonna, loi kuuluisassa teoksessaan *Fin-de-siècle Vienna. Politics and Culture* (1979) tulkintatradition, joka on vaikuttanut suuresti vuosisadan vaihteen Wienin tutkimukseen. Schorsken teesin mukaan modernin muros johtui etenkin julkisen poliittisen elämän kriisistä, jonka seurauksena itävaltalaisen keskiluokan uusi sukupolvi hylkäsi liberaalin ja rationalistisen porvarillisen kulttuurin perinnön ja kääntyi kohti taiteita, psykyttä ja sisäistä kokemusta julkisen elämän ja politiikan sijaan. Schorsken mukaan uuden psykologisen ihmisen kuvan myötä yksilöllisyydestä tuli uusi merkityksen lähde ja sisäisen kultivoimisen kohde.

1800-luvun lopun Wienin perintöä ei sisole vain nykyinen kaupunkikuva, vaan ennen kaikkea se laajempi kulttuurinen muros, joka liittyi kaupungin muutokseen ja siihen sisäänkirjoitetun perinteisen yhteiskunnan ja maailmankuvan hajoamiseen. Wienin monimutkaisen modernisaatioprosessin liitetäänkin usein pysyvien merkitysten, perinteisten identiteettien ja porvarillisen rationalismin kriisi. Uusi moderni Wien oli kaupunki, jossa syntyivät muun muassa Sigmund Freudin psykoanalyysi, Arnold Schönbergin atonaalinen musiikki, Adolf Loosin pelkistetty moderni arkkitehtuuri ja Ludwig Wittgensteinin kielen rajoja käsittelevä filosofia.

Huumorin ja ironian keskeisen roolin osana julkista elämääme voi nähdä yhtenä osana tätä modernin Wienin ja laajemmin 1800-luvun lopun perintöä. Kyvystä ymmärtää ja käyttää huumoria on tullut keskeinen länsimaisen ihmisen kulttuurinen kompetenssi, jonka avulla navigoidaan monimutkaisessa todellisuudessa lukemalla erilaisia kätkeytyjä merkityksiä ja vivahteita. Huumorin avulla tehdään politiikkaa ja kommentoidaan politiikkaa, luodaan sosiaalisia suhteita ja erottaudutaan muista ihmisistä, ilmaistaan yksilöllisyyttä ja jaetaan tunteita.

Koska huumori ja huumorintaju ovat niin keskeinen osa nykypäivääme, on tärkeää, että pyrimme ymmärtämään huumoria historiallisena ja kulttuurisesti rakentuneena ilmiönä sen sijaan, että pitäisimme sitä annettuna tai luonnollisena osana ihmisyyttä. Jotta voisimme ymmärtää paremmin itseämme huumorin tuottajina ja kuluttajina, meidän on myös kyettävä puhumaan huumorista vakavasti ja tutkittava sen muutoksia eri aikoina.

